

УДК 373.3.015.311:783

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.329-334

*Людмила Московчук
Liudmyla Moskovchuk*

ДУХОВНА МУЗИКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

SPIRITUAL MUSIC AND ITS ROLE IN UPBRINGING THE PERSONALITY OF A PRIMARY EDUCATION APPLICANT

У статті розкрито сутність поняття “духовна музика”, висвітлено різні підходи сучасних науковців до його визначення. З'ясовано структурні складові духовної музики. Звертається увага на значення духовної музики у вихованні особистості здобувача початкової освіти.

Ключові слова: духовна музика, виховання особистості, здобувач початкової освіти.

Виховання особистості – одне з найбільш актуальних питань сучасної освіти. Одну з провідних ролей у виховному процесі відіграє мистецтво. Мистецтво розвиває у особистості естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні. Метою мистецької освітньої галузі в Новій українській школі є “... формування цінностей у процесі пізнання мистецтва, ... поваги до національної та світової мистецької спадщини” [22, с. 97].

Серед різних видів, жанрів мистецтва виділяється духовна музика як унікальний культурний пласт у скарбниці світового мистецтва. Духовна музика є невід'ємною складовою і національної культури України. Вона посідає особливе місце в життєдіяльності людини, вивчається науковцями, педагогами, мистецтвознавцями.

Аналіз наукових праць, зокрема Н. Александрової, А. Болгарського, І. Власенко, О. Демченко, А. Лебедевої-Ємеліної, О. Мельник, О. Самойленко, М. Трубіна та ін. свідчить про різноманітність тлумачень поняття “духовна музика”, що обумовлено його складністю та об'ємністю.

Метою статті є уточнення і узагальнення змісту поняття “духовна музика”, з'ясування її структурних складових та ролі у вихованні особистості здобувача початкової освіти.

У літературі вживаються терміни – музика церковна, релігійна, обіходна, богослужбова, релігійно-духовна, сакральна, які хоча і відносяться до однієї галузі музичної культури, але мають деякі смислові нюанси. Існує декілька підходів до розуміння змісту поняття “духовна музика”:

- духовна музика розглядається як церковна, що є обов'язковою частиною православного богослужіння. М. Станкевич, М. Маріо, І. Григорчук, Л. Москальова, Л. Радковська та ін. духовну і церковну вживають як синоніми [21, с. 155-158] і уточнюють цей термін. Так, М. Маріо розглядає її як високопрофесійний церковний хоровий спів культового призначення, що має теологічний зміст, характеризується єдністю слів і мелодії, освітньо-виховними впливами на особистість: єдність морально-патріотичного змісту піснеспівів та їх емоційно-естетичної мелодики, що забезпечує моральне, естетичне, громадянсько-патріотичне виховання і сприяє психофізіологічному, емоційному, інтелектуальному та фізичному розвитку дітей [11, с. 13]. І. Григорчук визначає духовну музику як тип музичної культури, що є виразником релігійної свідомості, становить складову частину культового обряду і полягає у співвіднесенні певного релігійного змісту відповідним виразальним формам музики, або виявляє душевний стан окремо взятої особистості композитора у відношенні його до Божественного [2]. В свою чергу Л. Москальова українською духовною музикою вважає ту, що була запозичена від візантійського священного першоджерела. У

своєму дослідженні використовує духовну музику православної церкви старослов'янською мовою [13]. Дослідник Л. Радковська у межах дослідження використовує православну духовну хорову музику, яка виконується а capella. Розуміє духовну музику, як музику культового призначення, що має теологічний зміст та характеризується морально-виховним впливом на особистість [16].

- духовна музика – це музичні твори християнського змісту, які, однак, не призначені для церковного богослужіння. Цей підхід знаходиться у руслі європейської християнської традиції, де духовну музику відділяють від власне церковної [14, с. 394]. Його поділяють Р. Насонов, Д. Болгарський та ін. З ними погоджується і М. Рахманова [17, с. 407], яка зазначає, що в древньоруській традиції, на відміну, наприклад, від грецької церковний спів і навіть позахрамове виконання богослужбових піснеспівів чи духовних віршів ніколи не називалось музикою, а тільки співом; музикою ж називалось передусім звучання інструментів. Термін “духовна музика”, за М. Рахмановою, може застосовуватися по відношенню до того періоду, коли твори, написані на богослужбові тексти, повністю відділяються від богослужіння і починають існувати як естетичні даності. Жанр і форма не грають при цьому визначальної ролі. Д. Болгарський розуміє богослужбовий спів як музику-молитву, яка йде від світу людей до світу Божественного, на відміну від музики-мистецтва, яка є спробою заповнити в душі відсутність Бога. Дослідник в ієрархічно-смісловому узагальненні світу музики канонічний богослужбовий спів відносить до найвищого (восьмого) ступеня. Восьмий рівень як образ земного ангельського співу максимально наближений до свого небесного архетипу і за енергетичним, смисловим наповненням містить у собі потенціал повернення до Першоджерела [1]. В. Мартинов у “Історії богослужбового співу” також розглядає спів не як мистецтво, а як аскетичну дисципліну, а музику – як вид мистецтва [12].
- представники ще одного підходу (І. Кошміна, Л. Остапенко та ін.) не диференціюють власне духовну і церковну музику і поєднують їх у термінах “релігійно-духовна культура” і “художня культура”. За І. Кошміною, духовна музика – частина релігійно-духовної культури, явище, яке має важливе значення для подальшого розвитку суспільства та його культури, художній спадок народу [9]. В дослідженні розглядається в нерозривній єдності з національною класичною музикою та народною творчістю, вводиться в комплексі з іншими видами храмового мистецтва: древньоруською літературою, іконографією, храмовою архітектурою, скульптурою та історією.

Л. Остапенко розглядає духовну музику як засіб пізнання, як певний тип соціально-інформаційної системи, що виконує поліфункціональний характер міжсуб'єктної взаємодії, формуючи “художнє середовище” цієї системи, а також особистісні якості людини, що спонукають її на засвоєння пріоритетних загальнолюдських та художніх цінностей і розвиток свого творчого потенціалу [15].

Однак, незалежно від різних позицій щодо визначення поняття “духовна музика” дослідники вбачали у ній значний потенціал у вихованні особистості, її цінностей. Звернення до духовної музики, яка є спадком і частиною культури народу, необхідне для збереження національних традицій морального і естетичного виховання.

Близькою нам є позиція вчених, що розглядають духовну музику як феномен, унікальне явище у культурі, яке варто розглядати у комплексі з різними видами християнського мистецтва, але зосереджуємося на такому виді як музика (спів). Духовна музика включає твори на богослужбові тексти (Святого Письма, молитов тощо) без музичного супроводу (а capella) і музичні твори, не призначені для церковного богослужіння, однак християнського змісту, які писали композитори.

Отже, духовна музика композиторів – це авторські музичні твори християнського змісту.

Духовна музика українських композиторів має свої особливості, вона складається з позабогослужбових пісень і творів на богослужбові тексти.

Окремою складовою української духовної музики є дзвонова музика. Значний внесок у вивчення її особливостей зробили Б. Кіндратюк та Л. Кондратюк. Дослідники уточнюють, що дзвін є водночас і релігійним звуковим атрибутом, і художньо-композиційним елементом музичного мистецтва. Цікавим є той факт, що на Сході дзвонарство як самобутній вид церковного мистецтва передається як усна народна традиція – “із рук в руки”. Йому притаманні імпровізаційність та варіативність, котрі полягають у вибудовуванні неповторного для кожної дзвіниці звукоряду з унікальним набором дзвонів, на якому кожний дзвонар виконував свої єдині мелодичні лінії. Л. Кондратюк [8] відзначає близькість дзвону до пісенного фольклору, оскільки сама структура голосів дзвонового набору повторює народний хор. Також дослідники звертають увагу на розгалуженість жанрової системи дзвоніння, що пояснюється певними призначеннями кожного його виду. Так, виокремлено благовіст, передзвін святковий, передзвін погребальний, дзвони буденні, весільні тощо. Б. Кіндратюк [7] підкреслює специфіку виконання саме українських майстрів (серед яких були й жінки), а також висвітлює традиції залучення дітей, підлітків, молоді до дзвонарського мистецтва.

Про виховний вплив духовної музики писали з давніх часів у філософській, психологічній, педагогічній літературі, у церковних книгах, підкреслюючи благородну місію у вихованні різних сфер особистості, зокрема моральної і естетичної.

Візантійські богослови IV ст. вважали, що духовна музика налаштовує на певний стан душі, оскільки від співу отримують і задоволення, і користь – так вважали богослови (В. Великий, Г. Богослов, І. Златоуст): “Духовна пісня – це джерело освячення; слова її очищають душу, наповнюють любов'ю...” [20, с. 945-947], а також пом'якшує роздратованість душі і упереджує нестримність, сприяє дружбі, оскільки поєднує далеких і подає мир ворогуючим. В передмові до “Граматика мусікійської” М. Дилецького, написаній І. Кореневим розкриваються особливі якості та виховне значення духовної музики, яка “... веселить серце, дає радість душі” [18, с. 124]. Завдяки співові сприймається корисна інформація, закладена у християнських текстах, псалми вчать моральним цінностям: “пізнаєш з допомогою псалмів велич мужності, суворість справедливості, чесність цнотливості, досконалість розуму, образ каяття, міру терпіння, і усіяке з благ, яке не назвеш?...” [19, с. 5-6, 283].

Про виховання характеру особистості засобами богослужбових піснеспівів писали подвижники, монахи, які вбачали у ньому найкращий засіб для позбавлення від дурних думок і злочинних бажань, що має властивість поселяти в душі співаючих любов та однодумність” (Є. Зігабен) [23, с. 5], відганяти пустослів'я... просвітлювати душі, освячувати тіла” (Є. Сірін) [4, с. 463], а також привертати розум до пам'ятування про добродійності, охолоджуючи при цьому жар гніву і погану пристрасть” (І. Лівствичник) [3, с. 742].

Отже, духовна музика приводить душу, тобто її розумні здібності, в гармонію з емоціями і налаштовує її до високих думок і добрих бажань, а також підкреслюють заспокійливий вплив духовної музики на особистість: “Вони (піснеспіви) пронизані смиренням, тому і викликають в людей почуття розчулення, зворушення... вони не тривожать душу, а приносять їй повне заспокоєння” (П. Кавсокалівіт) [5, с. 431].

За допомогою духовної музики особистість осягає цінності, такі як порозуміння, любов, єднання, дружелюбність, добрі бажання і думки, тобто якості, які характеризують морально-виховану людину і слугують її орієнтирами у повсякденному житті на противагу гордості, заздрості, роздратуванню, жадібності, гніву, злості.

Духовна музика впливає на формування естетичних якостей особистості, які допомагають освоювати дійсність з позицій естетичних категорій – краси, гармонії, досконалості, саме тому що сама є красивою та величною. Духовна музика вражала ще послів князя Володимира, які у пошуках віри для Київської Русі у різних країнах були вражені богослужінням в соборі Святої Софії в Константинополі. Про це дещо категорично писав і А. Лосев: “... усе мистецтво, з Бетховенами і Вагнерами, є ніщо перед старознаменним догматиком “Всесвітню

славу” чи кондаком свята Преображення; і ніяка симфонія не зрівняється з красою і значенням церковних дзвонів” [10, с. 104].

Духовна музика володіє високою естетичною і моральною цінністю, звернення до якої необхідне у сфері освіти у зв'язку із збереженням традиційних національних форм морального і естетичного виховання – вважає І. Кошміна [9]. Тому, як зазначає І. Григорчук, на перше місце завжди має ставитися саме морально-ціннісний аспект музичної діяльності, її конкретна направленість на формування моральної стійкості у зв'язку з заповідями, що впливають із Священного писання [2].

Як видно, духовна музика формує естетичні почуття і художні смаки, а біблійний текст – моральні принципи людини, її громадянськість (М. Маріо) [11].

Дослідники визначають функції духовної музики в такій послідовності: виховна, психологічна, комунікативна, стимулююча, креативна, просвітительська, перетворювальна [13, с. 42]. Така музика завдяки глибокому філософському осмисленню тексту (теми життя, смерті, страждання, воскресіння) впливає на особистість (Л. Радковська) [16] і допомагає здійснювати мету морального виховання – трансформувати суспільно-значущі норми, принципи, загальнолюдські та загальнонаціональні моральні цінності в індивідуальні моральні якості (Л. Москальова) [13, с. 44].

Таким чином, аналіз поглядів на духовну музику дослідників різних галузей наукових знань дозволив зробити висновки, що духовна музика композиторів українських композиторів – це авторські твори християнського змісту.

Духовна музика українських композиторів має значний виховний потенціал: повчає, наставляє, виховує морально-естетичні цінності – любов, дружбу, доброту, вдячність, милосердя, надає інформацію, сприяє пізнанню, впливає на становлення характеру, покращує особистість – прибирає негативні риси і формує позитивні, закладає моральні якості, формує естетичні якості. Глибокий зміст творів духовної музики українських композиторів, яку вивчали з учнями педагоги минулого, спонукає сучасних практиків використовувати їх у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Реалізацію зазначених вище потенціалів духовної музики, на думку вчених, уможливорює доповнення змісту існуючих програм з музичного мистецтва творами духовної музики, розробка програм нових навчальних спецкурсів з духовної музики, створення відповідного навчально-методичного забезпечення для вивчення духовної музики тощо.

Високу цінність мають дослідження Б. Кіндратюка [6-7], в яких розкрито сутність оздоровчого потенціалу української духовної музики, зокрема дзвонової, як чинника зміцнення фізичних і духовних сил особистості, здійснення стабілізуючого впливу на її самопочуття. Автор пропонує низку методів використання дзвонів задля зміцнення духовного та фізичного здоров'я школярів: проведення дидактичних ігор, виконання музичних творів, використання на уроках цікавих фактів з історії українського дзвонарського мистецтва, організацію спільних тематичних заходів, педагогічних акцій, присвячених формуванню відповідного ставлення до дзвонів, їх збереження як мистецьких пам'яток тощо.

Особливостями духовної музики для дітей є два види – богослужбового та позабогослужбового напрямку. Твори позабогослужбового напрямку – колядки, щедрівки, гаївки, що характеризуються мелодизмом, наспівністю мелодії з повторювальними фразами, простим ритмом і доступний дитячому сприйманню текстом, зокрема й врахуванням регіональних особливостей; доступні для вивчення і виконання широкому колу дітей і молоді. Більш складні жанри дитячої духовної української музики – твори богослужбового напрямку (Всеношної та Літургії), відзначають складні музичні засоби (постійна зміна метру, переважаюча вузька інтерваліка, розспівування мелодії, ускладнення гармонічної мови, поліфонічний розвиток), що дозволяє виконувати таку музику дитячим хоровим колективам, дитячим хоровим театральним колективам з високим рівнем музичної підготовленості, майстерності.

Отже, проведений аналіз наукових праць дозволяє визначити виховний потенціал духовної музики українських композиторів як сукупність освітньо-виховних засобів та можливостей, котрі містяться в духовно-творчій спадщині українських композиторів та впливають на естетичний та духовний розвиток здобувача початкової освіти, що відзначається активним ставленням до життя і мистецтва.

Завдання дослідження виконано, мету досягнуто. Подальші дослідження у руслі нашої проблематики можуть бути спрямовані на особливості реалізації виховного потенціалу духовної музики в освітньому процесі початкової школи.

Список використаних джерел

1. Болгарский Д.А. Киево-Печерський распев как церковно-певческий феномен украинской культуры : Дис. ...канд. мистецтв. К., 2002. 238 л.
2. Григорчук І.С. Формування морально-ціннісного відношення до духовної музики в процесі підготовки вчителів музики (на матеріалі православної християнської традиції): Автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.02; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. К., 1998. 16 с.
3. Євагрій Авва. за кн. : Добротолюбие в 5 томах. Том 1. УПЦ. Краматорск : Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2004. 782 с.
4. Энциклопедия православной веры от А до Я в изречениях святых отцов. УПЦ. Краматорск : Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2004. 672 с. С. 463
5. Кавсокалитв Порфирий, старец. Цветослов советов / Пер. с новогреч. иером. Агафангела (Легача). Святая Гора Афон : Пустыня Новая Вифаида Афонского Руского Пантелеимонова монастыря, 2008. 532 с.
6. Кіндратюк Б.Д. Дзвонарська культура України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 26. 00. 01 "Теорія та історія культури". К., 2014. 46 с.
7. Кіндратюк Б. Духовне здоров'я школярів і музика дзвонів : етнопедагогічний аспект / Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 270 с.
8. Кондратюк Л. С. Дзвонова духовна музика як особливий вид української культури / Культура і сучасність : альманах. Київ : Міленіум, 2010. № 1. С. 124-131
9. Кошмина И.В. Возрождение традиций преподавания духовной музыки в начальной школе: Автореф. ... канд. пед. наук. М., 1994. 18 с.
10. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / Миф. Число. Сущность. М., 1994. С. 104
11. Маріо М.Д. Виховання молоді засобами православної духовної музики у закладах освіти України (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.): Дис. ... канд. пед. наук. Полтава, 2000. 238 с.
12. Мартынов В.И. История богослужебного пения: Учебное пособие. М. : РИО Федеральных архивов; Русские огни, 1994. 240 с.
13. Москальова Л.Ю. Моральне виховання особистості майбутнього вчителя музики і художньої культури засобами українського сакрального хорового мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2004. 231 арк.
14. Насонов Р.А. Духовная музыка. за кн. : Православная энциклопедия. Том XVI. Церковно-научный центр "Православная энциклопедия". М., 2007. С. 394-399
15. Остапенко Л.В. Розвиток творчих якостей у студентів-хормейстерів засобами української хорової музики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний університет культури та мистецтв. Київ, 1999. 162 с.
16. Радковська Л. Формування музичного сприйняття студентів вищих мистецьких закладів засобами духовної музики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2006. 263 с.

17. Рахманова М.П. Русская духовная музыка. за кн. : Православная энциклопедия. Том XVI. Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”. М., 2007. С. 407-413.
18. Рогов А. Музыкальная эстетика России XI-XVIII веков. М., 1973. 350 с.
19. Святитель Василий Великий. Беседы на псалмы, Москва, 2000. С. 5-6, 283.
20. Святитель Иоанн Златоуст. Творения, т. 5. СПб, 1800 г. С. 945-947.
21. Словник Українського сакрального мистецтва за редакцією М. Станкевича. Львів, 2006. С. 155-158.
22. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД “ОСВІТА-ЦЕНТР+”, 2018. 240 с.
23. Толковая псалтирь Евфимия Зигабена, греческого философа и монаха. Киев, 1898. С. 5.

The concept of “spiritual music”, its structural component and role in upbringing the personality of a primary education applicant is defined and generalized in this article.

The personality's upbringing is one of the most topical issues in modern education.

Art plays one of the leading roles in the process of education. Art develops personality's aesthetic consciousness, common cultural and artistic competence, the ability to self-realization, the necessity in spiritual self-improvement.

Spiritual music as a unique cultural layer in a treasury of world's art stands out among different sorts and genres of arts. The analysis of scientific works affirms the diversity of interpretation of the concept “spiritual music”, that is caused by its difficulty and capacity.

There are several approaches to understanding of “spiritual music” concept: spiritual music is examined as belonging to the church, that is inevitable part of orthodox liturgy; spiritual music as music compositions of Christian context, which, however, are not meant for church liturgy; spiritual music as a part of religious-spiritual culture.

Thus, not depending on different positions to defining the “spiritual music” notion, researchers considered its significant potential in personality's upbringing.

Addressing to spiritual music, which is a heritage and a part of people's culture is necessary for saving nation's traditions of moral and aesthetic upbringing.

We share the viewpoints of scholars, who observe the spiritual music as a phenomenon, of unique occurrence in culture, to be worth examining in complex with different ways of Christian art. Spiritual music includes compositions on liturgy texts (Holy Writ, prayers, etc.) without music accompaniment (a capella) and music compositions for church liturgy, thus, having Christian context, written by composers.

The spiritual music of Ukrainian composers has its own peculiarities; it consists of non-liturgy songs and compositions on liturgy texts.

Some works of Ukrainian composers have huge upbringing potential: they teach, coach, breed moral-aesthetic values – love, friendship, kindness, gratitude, mercy; give information, favor cognition, influence the character formation, improve personality – take away negative features and form positive ones, founds moral qualities, form aesthetic qualities.

Key words: *spiritual music, personality's upbringing, primary education applicant.*